

С.В. Чугуй
аспірант
(Національна академія
Служби безпеки України)

УДК 343.98

ПРОБЛЕМА ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ В ТЕОРІЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Здійснено спробу з'ясування філософсько-правового розуміння індивідуальності в теорії оперативно-розшукової діяльності (ОРД). При цьому розглянуто сутність індивідуальності та практичне значення її вивчення у сфері криміналістики та ОРД, висвітлено окремі підходи вітчизняних та зарубіжних науковців до реконструкції психічних властивостей і характерних рис особистості, що відрізняють її від інших індивідуумів, приділено увагу проблемним питанням щодо з'ясування індивідуального способу життя особистості.

Ключові слова: *індивідуальність, оперативно-розшукова діяльність, психічні властивості, характерні риси особистості, індивідуальний спосіб життя особистості.*

Сделана попытка выяснения философско-правового понимания индивидуальности в теории оперативно-розыскной деятельности (ОРД). Рассмотрена сущность индивидуальности и практическое значение ее изучения в сфере криминалистики и ОРД, освещены отдельные подходы отечественных и зарубежных ученых к реконструкции психических свойств и характерных черт личности, отличающих ее от других индивидуумов, уделено внимание проблемным вопросам изучения индивидуального стиля жизни личности.

Ключевые слова: *индивидуальность, оперативно-розыскная деятельность, психические свойства, характерные черты личности, индивидуальный стиль жизни личности.*

In this article there have been made an attempt to find out philosophic and lawful understanding of individuality in operational investigative activities. There is an overview of the core essence of individuality and its practical significance in criminalistics and investigative job. Besides, in this article some scientific approaches to the assessment of psychical qualities and personality characteristics, which differ from those of another individual, are observed. The attention is also paid to understanding of individual life style. The accent is made at individuality of investigative officers, who are in charge for justice.

Keywords: *individuality, operational investigation activities, psychical qualities personality characteristics, individual life style.*

Постановка проблеми. Історія досліджень у галузі психології особистості нараховує понад сотню років. Науковці шукають відповіді на питання щодо природи, внутрішнього світу людини, чинників, що визначають розвиток її індивідуальності та поведінки, окремих вчинків та життєвого шляху в цілому. В історії філософії проблеми індивідуальності досліджували багато видатних зарубіжних та вітчизняних вчених. Розгорнуту концепцію цього роду вперше створили німецькі екзистенціалісти. В 1927 р. вийшла книга Мартіна Гайдеггера «Буття і час», де був розроблений перший проект екзистенціального вчення про буття (онтології).

У низці робіт 1920-30-х років К. Ясперс запропонував свій варіант онтології. Згодом, спираючись на розробки німецьких мислителів,

Ж.П. Сартр створив оновлене розуміння буття (особливо в книзі «Буття і ніщо»). Ще раніше нові, неокласичні варіанти онтології, що вплинули на екзистенціалістів, розробив Е. Гуссерль (1856-1938) – засновник феноменологічного напрямку. Феноменологічну школу пройшли видатні філософи ХХ ст.: один із засновників релігійної (католицької) антропології М. Шелер (1874-1928), творець «критичної онтології» Н. Гартман (1882-1950), М. Мерло-Понті (1908-1961). Феноменологія сильно вплинула на інші філософські напрямки: екзистенціалізм, герменевтику тощо.

Мартин Гайдеггер наголошував, що індивідуальність – це те, що крізь зміну становища і переживань залишається незмінним та співвідносить себе з множиною. Онтологічно він розумів це як дещо завжди і постійно існуюче, що полягає в основі суб'єкта, який в різноманітному середовищі проявляє характер самості [1, с. 134].

Індивідуальність (*від лат. individualitas*) в загальному розумінні означає сукупність психічних властивостей, характерних рис і досвіду кожної особистості, що відрізняють її від інших індивідуумів, а також людину як носія індивідуальних властивостей, певних характерних ознак і рис, особистість [2, с. 504].

У філософському словнику великого російського філософа В.С. Соловйова індивідуальність тлумачиться як відмінна особливість якої-небудь істоти або предмета, властива лише йому одному з-поміж усіх, що робить його тим, чим він є; в більш вузькому значенні термін стосується лише істот, у найвужчому – лише окремих людей. Індивідуальність є дещо позитивне та невичерпне ніякими сторонніми визначеннями. Розум може вказувати лише на значення тієї сторони буття в загальному ході космічного та історичного процесу. Всякий розвиток є виділенням індивідуальних утворень з первинної загальної маси та байдужості. Новітня наука (особливо з часів І. Канта та П.С. Лапласа) все більше намагається представити історію світу як процес такого розвитку або поступової індивідуалізації буття. В історії людства індивідуальність стає свідомою і самосвідомою особистістю [3, с.144].

Вагомий внесок щодо вивчення індивідуальності у філософську науку здійснили також українські філософи минулого. Зокрема, Г.С. Сковорода в 1870-80-х рр. у своїх філософських діалогах та трактатах запропонував один з своїх головних філософських принципів, сутність якого полягає в існуванні поряд з великим світом (макрокосмом) малого світу, мікрокосму – світу людини. Вчений наполягав на визнанні законними та природними тільки тих потреб та устремлінь людини, котрі відповідають природним, а не соціальним відмінностям людей. У трактаті під назвою «Симфонія, наречена книга АСХАНЬ, про пізнання самого себе» філософ задається питанням та дає відповідь на нього: «Що ж таке Людина? Чим би воно не було: чи то дія, чи то слово – все це порожнє пустище, якщо воно не отримало події своєї у самій людині.... Уся різна плоть, уся незчисленна незліченність і видимість збігається у людині і поглинається в людині.... Все, що там лише іменується, навіть

до останньої межі, до крихітної точки – все потребою повинно у виконання прийти в самій людині» [4, с. 113].

Пошук розуміння індивідуальності має не лише теоретичне значення, з самого початку він був тісно пов'язаний з необхідністю вирішення різноманітних практичних завдань. Зокрема, у сфері криміналістики та оперативно-розшукової діяльності (ОРД) передбачається дослідження індивідуальності з урахуванням гносеологічної природи й особливостей пізнання в цьому виді діяльності, що становить її основний зміст. Коло гносеологічних питань, що пов'язані з цією діяльністю, включає в себе питання про розуміння й структуру процесу пізнання; про здатність людської свідомості до правильного відбиття матеріального світу; про єдність чуттєвого сприйняття, практичної та розумової діяльності; про всебічний підхід до вивчення явищ об'єктивної дійсності, їх взаємозв'язки та взаємообумовленості; про об'єкт, предмет, засоби й суб'єкти пізнання; про методи пізнання; про зміст знань, отриманих у ході пізнання, та їхню характеристику тощо.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вагомий внесок у дослідження впливу індивідуальності на зазначене коло питань внесли вітчизняні науковці Р.С. Белкін, Ю.М. Грошев, Е.А. Дідоренко, О.Ф. Долженков, І.П. Козаченко, Я.Ю. Кондратьєв, І.В. Сервецький, І.Р. Шинкаренко, М.А. Погорецький, М.Є. Шумило та ін. Водночас питання точності реконструкції внутрішнього світу індивідуума під час вирішення завдань ОРД продовжують залишатись дискусійними.

З огляду на викладене, **метою** даної статті, в межах визначеного її обсягу, є з'ясування ролі індивідуальності в оперативно-розшуковій діяльності в процесі реконструкції психічних властивостей та характерних рис особистості, що відрізняють її від інших індивідуумів.

Виклад основного матеріалу. Виходячи із засад сучасної гносеології, М.А. Погорецький слушно зазначає, що відбиття події злочину в навколишньому середовищі на матеріальних об'єктах є не простим його віддзеркаленням, а являє собою складний матеріальний психофізіологічний процес, який обумовлює специфіку утворення відповідних слідів, а тому воно не завжди є тотожним пізнанню обставин злочину. Таке відбиття може бути як простим, так і мати складний багатоступеневий характер як результат взаємодії двох систем: тієї, що відбиває, і тієї, що відбивається. Такий підхід, як справедливо зазначається у філософській літературі, дозволяє вивчити ці системи як об'єкт пізнання, організовану множину окремих їх елементів, якими є будь-які явища, фізичні процеси, властивості суб'єктів, що перебувають у взаємозв'язку, структуру внутрішньої організації систем, їх цілісність і якісні зміни [5, с. 190].

Сучасними зарубіжними науковцями у сфері криміналістики приділяється значна увага науковому обґрунтуванню створення психологічного портрету злочинця. Зокрема, М. Хорват розглядає певний перелік психологічних моделей відтворення образу злочинця, що можуть застосовуватись як засіб розслідування. Сама побудова портрету визначається

ся дослідницею як використання різних методик з метою забезпечення детективів інформацією (такою, як особистісні риси та характер поведінки) про особу, відповідальну за скоєння злочинів, засновану на особливостях скоєного злочину. При цьому побудова портрету злочинця не може застосовуватись як єдиний засіб розслідування, а має супроводжуватись комплексом розшукових заходів. Вона поєднує аналіз отриманої інформації та прийнятних психологічних теорій з метою надання інформації про злочинця (вірогідного місця його проживання і роботи) та його характеризуючих даних [6, с. 70].

Видатним американським науковцем-біхевіористом Робертом К. Ресслером досліджено досвід ідентифікації типу особистості, напрацьований Федеральним бюро розслідувань (ФБР) Сполучених Штатів, та з'ясовано деякі фактори, що впливають на ці типи: атрибути дитинства, соціальне оточення (включаючи родинні стосунки з батьками та рідними сестрами або братами), події, що вплинули на виховання (батьківська дисципліна, образи, зневага, сексуальний досвід), індикатори поведінки та її наслідки (освіта, працевлаштування, військова служба). Р.К. Ресслер акцентує на тому, що могло призвести злочинців до формування мотивації скоєння злочину. Підхід ФБР полягає у впевненості, що конкретні риси особистості злочинця можуть бути з'ясовані під час аналізу інформації з місця скоєння злочину [7, с. 249]. Зазначений підхід дістав назву когнітивно-біхевіористичного підходу, згідно з яким активність особистості – це пучок поведінкових реакцій, що виникли в результаті навчання та завдяки підкріпленню: «ми поводимося в житті таким чином, як нас учили».

Психологія розслідування, розроблена психологом Девідом Кантером, професором університету Хаддерсфілда, полягає у спробі наукового обґрунтування, й фокусується на багатьох аспектах злочину (географії та особливостях поведінки злочинця), засновуючись на наукових методах розслідування та точних методологічних принципах. Її також розуміють не як новий підхід до створення портрету злочинця, а як використання психології в практичних цілях, що дозволяє зрозуміти мотивацію злочину [8]. Інтерес до функціональної та мотиваційної сторони пов'язаний з тим, що в теорії особистості адекватне розуміння людської поведінки є можливим лише при вивченні індивіда в його цілісності. Більшість психологів, які вивчали особистість, розглядали суб'єкта з позицій цілісного функціонування в природному середовищі. Вони наполювали на контекстуальному вивченні поведінки, коли кожна подія в поведінці вивчається та інтерпретується в співвідношенні з іншими. Така точка зору була природним наслідком клінічної практики, де здійснювалось лікування цілісної людини та де важко обмежитися роздумами про одну сенсорну модальність або заданий ряд переживань [9].

Дедалі більш вагомого значення для теорії ОРД на сучасному етапі набуває теорія індивідуалізації, що дозволяє ототожнювати підозрюваного за певними ознаками, притаманними вірогідному злочинцеві. Теорія була

започаткована в XIX ст. Ламбером Адольфом Жаком Кетле (1796-1874), який вважав, що соціальне життя та фізичні явища підпорядковуються законам одного порядку та мають вивчатися точними методами математичної статистики зі статистичного факту стійких чисельних кореляцій між видами злочинів, статтю, походженням, віком, місцем проживання тощо злочинця. Кетле дійшов висновку, що певне число та певні види злочинів супроводжують суспільство з невідоротністю законів природи [9].

Зазначену теорію індивідуалізації на початку XX ст. в розвинув французький практик розшукової діяльності Альфонс Бертільйон, який протягом тривалого часу працював керівником поліцейської служби ідентифікації. Завдяки його системі вдалось уникнути тисяч судових помилок та сотень смертей [10]. Нового сенсу теорія індивідуалізації набула в умовах розвитку новітніх методик проведення експертиз та ведення статистичних даних. Індивідуалізація виявляється тісно пов'язаною з концепцією унікальності особистості, яка найбільш наглядно демонструється під час співставлення зразків ДНК.

Філософському осмисленню проблеми стилю життя особистості як особливого, притаманного даному індивіду способу сприйняття умов його життя, особливої манери дій та поведінки, що відповідає індивідуально неповторним рисам його психіки, характеру, темпераменту, приділяли значну увагу вчені радянської доби. В 1960-ті рр. у СРСР існували чотири провідних теорії особистості – московської діяльнісної школи, представленої версіями А.Н. Леонтьєва та Л.І. Божович, лєнінградської школи, сформульованої в роботах Б.Г. Ананьєва та В.М. Мясіщева, грузинської (праці Д.Н. Узнадзе) та пермської шкіл (В.С. Мерлін). Наразі у руслі діяльнісного підходу теорія особистості продовжує стрімко розвиватися багатьма авторами, в числі яких А.Г. Асмолов, Б.С. Братусь, Ф.Є. Василюк, Д.А. Леонтьєв, А.В. Петровський, В.А. Петровський, В.І. Слободчиков, Е.А. Субботський, К.А. Абульханова-Славська, Л.І. Анциферова, І.С. Кон.

Зокрема, зупинимось на даному у працях Є.А. Климова визначенні «індивідуального стилю» як всієї системи відмінних ознак діяльності даної людини, обумовлених особливостями її особистості. При цьому вчений зосереджував дослідницьку діяльність на тих особливостях стилю діяльності, що обумовлені певними типологічними властивостями нервової системи [12]. Формальними ознаками індивідуального стилю Є.А. Климов вважав такі:

- а) стійка система прийомів та способів діяльності;
- б) обумовленість даної системи певними особистісними рисами;
- в) система як засіб ефективного пристосування до об'єктивних вимог.

Стиль життя окремих особистостей обумовлений не лише особливостями способу та стилю життя даного суспільства та того соціального середовища, до якого належать індивіди, але й специфікою їх індивідуальних психологічних властивостей, інтересів та потреб. Експериментально доведено, що для виконання однієї і тієї ж соціальної функції, на-

приклад виробничого завдання, різні особи застосовують свій індивідуальний стиль: одні виявляють бажання багаторазово продумати план дій і швидко його реалізувати, а інші діють методом «спроб та помилок», причому далеко не завжди один з цих прийомів виявляється заздалегідь ефективним: різні індивіди пристосовують спосіб дій до своїх психофізіологій, особливостей та досягають однаково успішного результату. За аналогією з індивідуальними стилями діяльності можливо говорити й про індивідуалізацію стилів повсякденного життя з точки зору: періодичності, інтенсивності, конфігурації (поєднання) різноманітних занять у виробничій та невиробничій сферах; продуктивності тієї чи іншої діяльності (більш висока результативність в одній та менша – в іншій); мотивації діяльності (наприклад, одна й та ж діяльність на різних етапах її реалізації виступає як цільова або як інструментальна, тобто як засіб для досягнення більш віддаленої мети) тощо.

Вітчизняна діяльнісна школа у вивченні особистості приділяла увагу дослідженню диспозиції особистості як схильності певного індивіда до своєрідного сприйняття умов діяльності та до певної поведінки в цих умовах, що втілює в собі ціннісні орієнтації, загальну спрямованість, соціальні установки особистості, особливості її ідентифікації та взаємодії з навколишнім середовищем. Так, видатний російський вчений Ф.Є. Василюк у своїй праці «Психологія переживання» вводить поняття переживання як внутрішньої діяльності зі сприйняття фактів та подій життя, встановлення смислової відповідності між свідомістю та буттям, отримання внутрішньої, смислової дозволеності дії. В його праці людина розглядається в усій повноті, конкретності та напрузі її життєвих проблем [13].

Дослідження вітчизняних науковців щодо індивідуальності мають як спільні, так і відмінні з розробками зарубіжних вчених риси, зокрема З. Фрейда, К. Юнга, К. Хорнея, Е. Еріксона, Б.Ф. Скіннера, А. Маслоу, К. Роджерса, Г. Олпорта та ін. Так, видатний американський психолог Абрахам Харольд Маслоу (1908-1970), засновник гуманістичної психології, запропонував як модель особистості відповідальну людину, яка вільно робить свій вибір. Уникнення волі та відповідальності не дає можливості досягти достовірності та автентичності. Недоцільним, на його думку, є зосередження уваги на детальному аналізі окремих подій, реакцій та переживань, натомість слід кожному людину вивчати як унікальне, організоване, ціле [14]. А. Маслоу вважав за необхідне відійти від практики вивчення невротичних особистостей та зосередити увагу на здоровій людині, оскільки неможливо зрозуміти психічне захворювання, не вивчивши стан психічного здоров'я. Основною темою людського життя є самовдосконалення, яке неможливо виявити досліджуючи лише людей з психічними відхиленнями. Людина за своєю природою є гарною або, принаймні, нейтральною. В кожному закладені потенційні можливості для росту та вдосконалення. Всі люди від народження володіють творчими потенціями, які в більшості згасають в результаті «окультурювання». Деструктивні сили в них є результатом незадоволеності своїх бази-

сних потреб. Людина є бажаною істотою, яка рідко та ненадовго досягає повного задоволення. Всі її потреби є вродженими або інстинктивними. В людини не залишилось потужних інстинктів в тваринному сенсі, вона має лише їх рудименти, які гинуть під впливом освіти, культурних обмежень, страху, осуду. Автентична самість є здатністю чути ці слабкі, тендітні внутрішні голоси – імпульси.

Ієрархія потреб, за А. Маслоу, становить таку послідовність: потреби фізіологічні, тобто задоволення потреб тіла (потреба виживання – їжа, вода, повітря, сексуальна потреба, сон, тобто уроджена мотивація закладена в генах людини; поки ці потреби, у широкому змісті цього слова, не будуть задовольнятися, навряд чи виникнуть інші, тобто не буде переходу на інший рівень потреб); безпека, надійність та захист (одяг і дах над головою, людина прагне уникати небезпечних місць; усе, що вона робить, робить для своєї безпеки – будує будинок, шие одяг, вирощує врожай, зберігає його тощо); соціальні потреби: в причетності до сім'ї, спільноти, кола друзів, любих (потреби спілкування, приєднання до суспільства, життя в суспільстві – безпека моральна); потреби в повазі, схваленні, гідності, самоповазі (особисті досягнення, повага з боку навколишніх, потреба у визнанні; гідність залежить від того, як оцінять тебе в суспільстві; людина хоче бути шанованою у суспільстві; ім'я людини – основа її життя і цінність; достоїнство людини в суспільстві багато в чому залежить від неї самої); пізнавальні потреби до свободи, необхідної для розвитку всіх талантів; естетичні потреби; самовираження, самоактуалізації (потреба в реалізації своїх потенційних можливостей, у зростанні як особистості, потреба в самовираженні; людина має робити те, що зможе зробити, щоб процвітати; важка праця дозволяє досягати багато чого, яка мета – така і робота). Людині необхідно спочатку задовольнити нижчі потреби, щоб виявитись здатною до задоволення потреб вищого рівня.

Наведені окремі теоретичні розробки вітчизняних та зарубіжних науковців щодо з'ясування характеру індивідуальності дають підстави дійти висновків про ступінь складності проблем, пов'язаних з необхідністю точного відтворення внутрішнього світу особистості в рамках її вивчення під час оперативно-розшукової діяльності. Пізнавальний процес в ОРД та кримінальному процесі розкривається в динаміці безперервного сходження від об'єкта пізнання до його суб'єкта, у результаті чого в цих суб'єктів формується образ тих явищ об'єктивної дійсності, які досліджені відповідно в ОРД та кримінальному судочинстві.

Дослідження будь-якого об'єкта, як справедливо вказує А.А. Давлєтов, починається з його зовнішньої, почуттєво сприйманої сторони – з явища. Пізнавши його, суб'єкт подумки проникає в його внутрішні, сховані властивості – у сутність. Тому процес пізнання окремого об'єкта є єдністю безпосереднього, почуттєвого й опосередкованого, раціонального способів одержання знання. Явище сприймається суб'єктом безпосередньо, а сутність – опосередковано, через явище [15].

Виходячи із загальнофілософського розуміння об'єкта, об'єктами пі-

знання в ОРД і кримінальному процесі є те, на що спрямована пізнавальна діяльність їх суб'єктів, – частина об'єктивної дійсності, яка увійшла до сфери їх пізнавальної діяльності на підставі сформульованої мети пізнання при реалізації завдань на її досягнення. В загальному випадку під об'єктом розуміють пізнавану дійсність, що існує поза свідомістю людини і незалежно від неї, а також явище, предмет, особу, що на них спрямовано певну діяльність, увагу [2, с. 803].

Пізнання в ОРД й у кримінальному процесі спрямоване на одержання вірогідного (достовірного) знання про обставини злочинної діяльності та осіб причетних до неї, що, власне, є його результатом. З цього випливає, що від того, наскільки повним буде це знання, настільки можна говорити про пізнання істини в ОРД і кримінальному процесі, з якою у філософії тісно пов'язані такі категорії, як «імовірність» і «вірогідність», що характеризують ступінь її пізнання.

Істинність характеризує об'єктивний зміст знання, адекватність відбиття ним незалежної від суб'єкта пізнання дійсності. Істина може існувати як у формі доведеного, обґрунтованого знання, так і у вигляді гіпотези. Вірогідність визначає обґрунтованість цього знання, його доведеність. Сутність пізнання в ОРД можна позначити терміном «оперативно-розшукове пізнання дійсності», а кримінально-процесуального, як справедливо зазначає В.С. Зеленецький, – «кримінально-процесуальне пізнання дійсності», що обумовлені відповідно метою та завданнями цих видів діяльності [16].

Сутністю всієї діяльності як оперативного працівника, так і слідчого є в кінцевому підсумку пізнання істини на підставі отриманих вірогідних знань відповідно в кожній конкретній оперативно-розшуковій чи кримінальній справі, які вони одержують поступово, крок за кроком, починаючи від висування версій і закінчуючи обґрунтованими висновками у справі. Разом з цим знання оперативного працівника та слідчого не може зводитися лише до гносеологічного аспекту, воно має також і соціальний характер, який передбачає дослідження його в різних аспектах, а саме: соціологічному, логічному, психологічному й етичному, що є предметом окремого наукового аналізу.

Висновки. Підсумовуючи, можемо дійти висновку про комплексний характер оперативно-розшукового пізнання індивідуальності об'єкта ОРД, що полягає в діяльності уповноважених осіб, яка здійснюється за загальними законами гносеології відповідно до мети та завдань ОРД. Суб'єкти ОРД здійснюють таке пізнання у спосіб і формах, визначених законом та відомчими нормативно-правовими актами, проведенням передбачених чи таких, що не заперечуються законодавством, гласних і негласних оперативно-розшукових заходів для отримання знань про фактичні дані та їх джерела. Отримані відомості мають вказувати на осіб, що замишляють, готують, вчиняють чи вчинили злочин, або на ознаки злочину, обставини та осіб, які мають до нього відношення й сприяють його розкриттю, можуть бути покладені в основу прийняття відповідних рішень. З цією метою для суб'єктів ОРД важливим є філо-

софське розуміння індивідуальності об'єкта, на який спрямоване оперативно-розшукове пізнання.

У статті зроблено спробу філософського з'ясування ролі індивідуальності в оперативно-розшуковій діяльності. Водночас висвітлені у статті проблемні питання дозволяють визначити напрями досліджень у вітчизняній теорії ОРД, що мають забезпечити підвищення ефективності діяльності практичних працівників. В першу чергу, доцільним є вивчення питань, пов'язаних з науковим обґрунтуванням створення психологічної моделі особистості, причетної до скоєння злочину. З іншого боку, порушені в статті питання щодо індивідуального сприйняття об'єкта суб'єктами ОРД, дають підстави акцентувати на вивченні значення індивідуальності суб'єктів ОРД для ефективного функціонування вітчизняних правоохоронних органів.

Бібліографічні посилання

1. Гайдеггер М. Бытие и время. – М., 1997.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К., Ірпінь, 2005.
3. Философский словарь Владимира Соловьева / сост. : Беляев Г. В. – Ростов-на-Дону, 1997.
4. Сковорода Г. С. Собрание сочинений : в 2-х т. / Г. Сковорода. – М., 1973.
5. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : монограф. – Х., 2007.
6. Tong, Stephen, Understanding criminal investigation / Stephen Tong, Robin Bryant, Miranda Horvath. – Singapore, 2009.
7. John Douglas, Ann W. Burgess, Allen G. Burgess, Robert K. Ressler, Robert K. Ressler (Editor). Crime Classification Manual: A Standard System for Investigating and Classifying Violent Crimes / Edition 2 (Руководство по классификации преступлений: Система стандартов для расследования и классификации насильственных преступлений). – New York, 2006.
8. Canter, David V. and Youngs, Donna E. Investigative Psychology: Offender Profiling and the Analysis of Criminal Action. – Chichester, 2009.
9. Келвин С. Холл, Гарднер Линдсей. Теории личностей / пер. И. Б. Гриншпун. – М., 1997.
10. Райхесберг Н. Адольф Кетле, его жизнь и научная деятельность / Рейхесберг Н. – М., 2000.
11. Арцеулова Т. Жалкий холерик, гроза преступного мира / Арцеулова Т. // Алфавит. – 2000. – № 26.
12. Климов Е. А. Индивидуальный стиль деятельности // Психология индивидуальных различий. Тексты / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова. – М., 1982. – С. 74-77.
13. Василюк Ф. Е. Психология переживания. Анализ преодоления критических переживаний / Василюк Ф. Е. – М., 1984.
14. Маслоу А. Мотивация и личность. / А. Маслоу. – СПб., 1999.
15. Давлетов А. А. Основы уголовно-процессуального познания : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / А. А. Давлетов. – М., 1993.
16. Зеленецкий В. С. Структура объекта познания в советском уголовном процессе / Зеленецкий В. С. // Проблемы социалистической законности на современном этапе коммунистического строительства : кратк. тез. докл. и сообщ. республиканской конф. – Х., 1978.